

ACADEMICA
HUMANITAS

Elena Băltuță (n. 1982) a absolvit cursurile Facultății de Filozofie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași. În 2011 a obținut titlul de doctor în filozofie în cadrul aceleiași universități, cu o teză despre problema intenționalității la Toma din Aquino. A fost cercetător postdoctoral al Academiei Române, filiala Iași (2012–2013), și cercetător în cadrul Institutului de Cercetare „Alexandru Dragomir“ din cadrul Societății Române de Fenomenologie (2011–2013). A desfășurat stagii de cercetare doctorală și postdoctorală la Universitatea Humboldt din Berlin, Universitatea Konstanz și Universitatea Cambridge. Din 2011 este consilier al Societății Internaționale „Toma din Aquino“ (S.I.T.A.), filiala română.

ELENA BĂLTUȚĂ

DE LA *QUO* LA *QUOD*

Teoria cunoașterii la Toma din Aquino
și *d*-ul care face diferența

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Această lucrare a fost tipărită în cadrul unui grant al
Autorității Naționale Române pentru Cercetare Științifică,
CNCS–UEFISCDI, proiectul nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0661

Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Elena Dornescu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BĂLTUȚĂ, ELENA

De la *quo* la *quod*: teoria cunoașterii la Toma din Aquino și *d-ul* care face
diferența / Elena Băltuță. – București: Humanitas, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-973-50-4100-7

14(450) Thomas Aquinas

235.3 Thomas Aquinas

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

CUPRINS

<i>Notă</i>	7
<i>Introducere</i>	9
<i>Lista abrevierilor operelor lui Toma din Aquino</i>	15
CAPITOLUL I	
Care sunt criteriile cognitive pentru Toma din Aquino? . . .	17
CAPITOLUL II	
Care sunt etapele cunoașterii umane?	50
1. Cum are loc cunoașterea umană la nivelul simțurilor externe?	52
2. Ce rol joacă speciile sensibile în cadrul procesului cunoașterii umane?	90
3. Cum are loc cunoașterea umană la nivelul simțurilor interne?	132
3.1. Simțul comun	133
3.2. Puterea cogitativă.	138
3.2.1. Care este diferența dintre puterea cogitativă și puterea estimativă?	140
3.2.2. Care sunt legăturile dintre puterea cogitativă și intelectul uman?	145
3.2.3. Cum anume cunoaște puterea cogitativă intențiile individuale și de ce este numită și rațiune particulară?	149
3.2.4. Ce anume înseamnă recunoașterea individualelor ca existând sub o natură comună?	151

3.3. Memoria senzorială	159
3.4. Imaginația sau fantezia.	163
4. Ce rol joacă imaginile (<i>phantasmata</i>) în procesul cunoașterii umane?	166
5. Cum are loc cunoașterea umană la nivelul intelectual?	179
6. Topografia interpretărilor contemporane ale teoriei tomiste a cunoașterii.	194
7. Ce rol joacă speciile inteligibile în cadrul procesului cunoașterii umane?	206
8. Punctul de cotitură al epistemologiei tomiste: conceptul	231
9. Interpretarea reprezentationalistă la nivelul speciilor inteligibile	253

CAPITOLUL III

Ce rol joacă entitățile intermediare

în procesul cunoașterii umane? 258

1. Cum anume pot fi înțelese entitățile intermediare în cadrul celor patru niveluri ale cunoașterii?	259
2. Inconsecvența lui Toma din Aquino	268

<i>Bibliografie</i>	283
-------------------------------	-----

Capitolul I
CARE SUNT CRITERIILE COGNITIVE
PENTRU TOMA DIN AQUINO?

Întrebarea directoare a demersului meu din această carte este următoarea: „Ce rol joacă entitățile intermediare în procesul cunoașterii umane descris de Toma din Aquino?” Pentru a putea încerca să ofer un răspuns, este mai întâi nevoie de clarificarea sensului și rolului fiecăruia dintre elementele constituente întrebării. Și cum rolul pe care un element sau altul îl joacă într-un proces nu poate fi clarificat fără a avea o perspectivă de ansamblu asupra procesului respectiv, primul capitol va analiza ce anume înțelege Toma din Aquino prin proces de cunoaștere. Deoarece cunoașterea presupune mereu un cunoscător, pentru a înțelege *procesul cunoașterii* este necesară, într-un prim pas, identificarea elementelor care disting un subiect cunoscător de un non-cunoscător. Exact despre aceste elemente distinctive vorbește Toma în *Summa theologiae* (I, q. 14, a. 1, co.):

(I.1.) [...] *cognoscentia a non cognoscentibus in hoc distinguuntur, quia non cognoscentia nihil habent nisi formam suam tantum; sed cognoscens natum est habere formam etiam rei alterius, nam species cogniti est in cognoscente. Unde manifestum est quod natura rei non cognoscentis est magis coarctata et limitata, natura autem rerum cognoscentium*

habet maiorem amplitudinem et extensionem (S. th., I, q. 14, a. 1, co.).

[...] cele care cunosc se disting de cele care nu cunosc pentru că cele care nu cunosc nu au nimic [altceva] decât forma lor, dar cunoscătorul este făcut să aibă [pe lângă forma sa] și forma altui lucru, dat fiind că specia lucrului cunoscut este în cunoscător. De aici rezultă în mod clar că natura lucrului care nu cunoaște este mai restrânsă și mai limitată, pe când natura lucrurilor cunoscătoare are o amplitudine și o extensie mai mare.

Din ceea ce spune Toma aici se poate extrage deja un prim criteriu al cunoscătorului sau un prim criteriu cognitiv: *să dețină, pe lângă forma sa, și forma altui lucru*. Pentru a putea înțelege mai bine acest criteriu și implicațiile sale, ar trebui clarificată, în primul rând, semnificația termenilor *formă* (*forma*) și *specie* (*species*)¹. Trebuie spus din capul lo-

---

1. Redau latinescul *species, speciei* prin „specie“. Deși poate părea că *species, speciei* este sinonim cu *forma, formae*, context în care redarea lui *species* prin formă ar fi mai la îndemână pentru limba română, între cele două există o diferență de nivel pe care doresc să o păstrez și la nivel terminologic. Formele populează lumea naturală, deci aparțin unui nivel ontologic, iar speciile sunt cele prin care ajungem la cunoașterea lucrurilor, deci aparțin unui nivel epistemic. Pentru detalii a se vedea L. SCHÜTZ, *Thomas-Lexikon, Sammlung, Übersetzung und Erklärung der in sämtlichen Werken des hl. Thomas von Aquin vorkommenden Kunstausdrücke und wissenschaftlichen Aussprüche*, zweite sehr vergrößerte Auflage, Frommann-Holzboog Verlag, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1983, s. v. *forma* și *species*. Riguros, formele sunt cele care dau formă (*informo, informare, informavi*) materiei alcătuiind lucrurile din natură, iar speciile sunt mijloacele prin care formele sunt transmise dinspre lucru spre cu-

cului că fundalul metafizic al demersului teoriei cunoașterii propuse de Toma este cel al *hilemorfismului*, conform căruia lucrurile sunt alcătuite din *formă* și *materie*. Compușii formă-materie sunt numiți *substanțe*, dar acest lucru nu înseamnă că toate substanțele sunt compuse din formă și materie, există și *substanțe simple* (e. g. îngerii și Dumnezeu), care, spre deosebire de celelalte, au doar formă, nu și materie²:

(I.2.) *Substantiarum vero quaedam sunt simplices et quaedam compositae, et in utrisque est essentia, sed in simplicibus veriori et nobiliori modo, secundum quod etiam esse nobilius habent. Sunt enim causa eorum quae composita sunt, ad minus substantia prima simplex, quae Deus est (De ente et ess., cap. 1).*

Însă, dintre substanțe, unele sunt simple, iar altele compuse, iar esența este în ambele, dar în [substanțele] simple este într-un mod mai adevărat și mai nobil, pentru că acestea au un mod de a fi mai nobil. Căci [substanțele simple] sunt cauza substanțelor compuse, [acest lucru este adevărat] cel puțin cu privire la prima substanță simplă, care este Dumnezeu.

După cum se poate vedea, ceea ce au în comun substanțele simple și cele compuse sunt *esența* (ceea ce face ca

---

noscător. Însă, din punctul de vedere al conținutului informațional, forma este identică speciei. În contextul acestei lucrări, prin *specie* nu trebuie să se înțeleagă o categorie subordonată genului, ci un mijloc prin care cunoaștem lucrurile.

2. Există totuși cazuri în care îngerii împrumută un trup pentru a se manifesta, dar important e faptul că trupul nu le este constitutiv, așadar nu ține de esența lor.

un lucru să fie ceea ce este)³ și *existența* (mod de a fi)⁴. Dar, deoarece substanțele simple sunt mai nobile decât substanțele compuse pentru că cele din urmă sunt efectul celor dintâi, substanțele simple vor avea o esență mai nobilă decât substanțele compuse.⁵

Deoarece cunoașterea *umană* este obiectul central al acestei cărți, îmi voi concentra atenția în cele ce urmează doar asupra substanțelor compuse, a celor create de prima substanță simplă, Dumnezeu. Cel mai la îndemână exemplu de substanță compusă este omul, care e alcătuit din trup (materie) și suflet (formă). În fiecare dintre noi, trupul și sufletul coexistă într-o manieră individualizată, altfel spus, un anume om, X, va avea un *anumit* trup, alcătuit din *aceste* oase, *această* carne etc., și un suflet individualizat prin unirea cu un anume trup. Pe lângă acestea, X poate fi, spre exemplu, talentat la învățarea limbilor străine, poate avea ureche muzicală sau, din contră, poate fi afon; aceste trăsături nu țin nici de materia sa, nici de *forma lui substanțială*⁶,

---

3. *Esența* este sinonimă cu *quiditatea*, cu definiția și cu natura unui lucru și semnifică ceea ce face un lucru să fie ceea ce este, cu alte cuvinte, răspunde la întrebarea *quid est res* – ce este acest lucru. Esența unui om este umanitatea și cuprinde forma substanțială (forma fără de care obiectul ca atare nu există, adică sufletul rațional) și materia comună (trupul), unde prin materie comună se înțelege materie care intră în compunerea tuturor membrilor genului.

4. Prin *existență* se înțelege modul de a fi pe care o esență îl are ca atare în afara gândirii.

5. Pentru detalii despre această problemă a esenței substanțelor simple a se vedea P. J. DEHART, *Aquinas and Radical Orthodoxy: A Critical Inquiry*, Routledge, London and New York, 2012, p. 71.

6. Despre „forme substanțiale” și „forme accidentale” Toma vorbește în *S. th.* (I, q. 3, a. 6, ad 1), (I, q. 7, a. 2, co.), (I, q. 44, a. 2, co.), (I, q. 76, a. 4, co.), (I, q. 77, a. 6, co.), (II–II, q. 23, a. 8, co.); *S. c. G.* (II, 49, 55, 63, 68 & 89); *IV Super Sent.* (d. 44, q. 1, a. 1),

sufletul, ci sunt *forme accidentale*. Concis, diferența dintre cele două tipuri de forme constă în faptul că forma substanțială face lucrul să fie ceea ce este, adică o substanță, dând formă (*informo*) materiei aflate în potență. Din acest motiv, dacă dispăre forma substanțială, atunci dispăre și lucrul ca atare, pe când formele accidentale sunt cele care dau formă doar substanțelor deja formate, motiv pentru care integritatea substanțelor, deci a lucrurilor ca atare, nu depinde de existența sau non-existența acestui tip de forme. Traducând în limbaj metafizic ceea ce am spus mai sus, X este alcătuit, pe de o parte, din *materie determinată* (*materia signata*)⁷, materie aflată sub dimensiuni determinate, adică exact aceste oase și această carne, și, pe de altă parte, din formă substanțială, adică sufletul rațional, și din forme accidentale, cum sunt, de exemplu, capacitatea lui X de a cânta la violoncel sau aceea de a dansa balet. Dincolo de materia determinată și de *materia în potență*, materia care nu a primit nici o formă substanțială și care, din acest motiv, este pură potențialitate, Toma mai discută și despre *materie comună*. Acest tip de materie intră în definiția substanțelor și desemnează materia care aparține mai multor indivizi din aceeași specie, adică lui X, Y, Z etc., unde X, Y, Z etc. sunt oameni; aparținând tuturor indivizilor unei specii, această materie nu mai poate purta denumirea de materie determinată, ci pe cea de materie comună sau materie non-determinată (*materia non-signata*) – carne, oase etc.

(d. 44, q. 1, a. 2, ad 3); *Q. de anim.* (a. 9, co.); *De ente et ess.* (cap. 7).

7. Despre „*materia signata*“ Toma vorbește în *IV Super Sent.* (d. 11, q. 1, a. 3, qc. 1, co.); *S. c. G.* (I, 63, n. 2); *S. th.* (I, q. 74, a. 4, co.); *De ver.* (q. 2, a. 6, ad 1), (q. 2, a. 7, co.), (q. 10, a. 5, co.), *De ente et ess.* (cap. 1; 4).

Când materia este actualizată, adică atunci când trece de la starea de potență pură la cea de act prin dobândirea formei substanțiale, spunem că substanța astfel născută există ca atare, iar atunci când această substanță primește formă (*informo*) sau este actualizată de forme accidentale, spunem că devine într-un fel sau altul – îl face pe X, ca în exemplul sus-menționat, să aibă ureche muzicală sau să fie afon. Din cele spuse până acum se poate deduce că între materie (fie ea pură, determinată sau comună) și cele două tipuri de forme, substanțiale și accidentale, se instaurează mai multe relații:

– fără formă, materia nu există decât ca posibilitate, la un nivel pur conceptual;

– materia determinată este cea care individualizează și limitează forma;⁸ individualizează forma prin aceea că materia determinată, adică aceste oase și această carne, este ceea ce îl face pe X să fie X și nu Y, și o limitează pentru că forma fără materia determinată este universală, adică se poate aplica mai multor lucruri, pe când, unită fiind cu materia determinată, forma devine formă a acestui lucru și nu a mai multora;

– materia determinată este cea care introduce diferența dintre membrii aceleiași specii, adică aceste oase și această carne îl fac pe X să fie diferit de Y, care are acele oase și aceea carne;

– materia comună desemnează ceea ce au în comun membrii unei aceleiași specii, adică ea este cea la care ne referim

---

8. S. th. (I, q. 75, a. 4. co.): *Definitio autem in rebus naturalibus non significat formam tantum, sed formam et materiam. Unde materia est pars speciei in rebus naturalibus, non quidem materia signata, quae est principium individuationis; sed materia communis. Sicut enim de ratione huius hominis est quod sit ex hac anima et his carnibus et his ossibus; ita de ratione hominis est quod sit ex anima et carnibus et ossibus.*

atunci când spunem că oamenii, implicit sus-numiții X și Y, au un trup din carne, oase etc.

După acest scurt preambul, voi reveni la prima formulare a criteriului cognitiv, care stipula că un cunoscător se deosebește de un non-cunoscător prin aceea că deține, pe lângă forma sa, și o altă formă. Ce formă este aceasta pe care un cunoscător o poate avea pe lângă forma lui? Una substanțială, sau una accidentală? Și cum anume poate fi înțeleasă expresia „a avea pe lângă“? Voi apela la un caz concret. Am în fața ochilor o coală albă de hârtie. La început aceasta este goală, are doar materia sa determinată și forma ei substanțială, dar, după ce desenez pe ea cu un creion câteva contururi, coala va avea, pe lângă forma ei, și forma substanțială a grafitului. Putem spune oare că foaia de hârtie este un cunoscător? Dacă așa ar sta lucrurile, cu siguranță am trata colile de scris altfel, însă, din nefericire, problema ridicată nu este atât de simplă. Cu toate că am aplicat criteriul cognitiv, încă nu am putut identifica un cunoscător. Motivul pentru care nu am ajuns încă la posibilitatea identificării unui cunoscător nu ține de incorectitudinea criteriului, ci de incompletitudinea lui. Pentru a avansa în încercarea mea de a afla criteriul cognitiv care deosebește un cunoscător de un non-cunoscător, voi folosi următorul pasaj din *Sententia libri De anima*, în care Toma spune că forma unui obiect poate fi receptată în mai multe feluri, adică un lucru poate avea, pe lângă forma lui, altă formă în moduri diferite:

(I.3.) *Dicendum igitur, quod licet hoc sit omni patienti, quod recipiat formam ab agente, differentia tamen est in modo recipiendi. Nam forma, quae in patiente recipitur ab agente, quandoque quidem habet eundem modum essendi in patiente, quem habet in agente: et hoc quidem contingit, quando patiens habet eandem dispositionem ad*